

РОЗДІЛ 4.

ВОЛИНСЬКО-ПОЛІСЬКИЙ ТЕКСТ В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ІСТОРІЯ, РЕПРЕЗЕНТАНТИ, ГЕОПОЕТИКА

Отримано: 15 вересня 2018 р.

Прорецензовано: 10 жовтня 2018 р.

Прийнято до друку: 11 жовтня 2018 р.

e-mail: bomko.liliya@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-140-143

Бомко Л. О. Проповіді на Стрітіння Господнє Кирила Транквіліона Ставровецького та Йоанікія Галіатовського: порівняльний аналіз. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 140–143.

УДК 821.161.2–5

Бомко Лілія Олександрівна,
аспірантка, Львівський національний університет імені Івана Франка

ПРОПОВІДІ НА СТРИТЕННЯ ГОСПОДНЄ КИРИЛА ТРАНКВІЛІОНА СТАВРОВЕЦЬКОГО ТА ЙОАНИКІЯ ГАЛІАТОВСЬКОГО: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті проаналізовано проповіді на Стрітіння Господнє Кирила Транквіліона Ставровецького («Євангеліє учительне» (1619) та Йоанікія Галіатовського «Ключ розуміння» (1659)). Розглянуто, яким чином кожен з проповідників тлумачить духовний сенс цього свята. Зроблено спробу порівняльного аналізу структури повчань з огляду на характер вияву структурних компонентів: ексордіуму, нарації та конклюдії.

Ключові слова: *бароко, структура, євангельська цитата, Стрітіння, контекст, повчання, ампліфікація.*

Lily Bomko,
PHD student, Lviv National University named after Ivan Franko

THE SERMONS ON THE CANDLEMAS OF THE LORD BY CYRYL TRANKVYLION STAVROVETSKYI AND IOANIKII GALIATOVSKII: A COMPARATIVE ANALYSIS

The sermons on the Candlemas of the Lord by Cyril Trankvylion Stavrovetskyi «The Gospel is Teaching» (1619) and Ioanikii Galiatovskii «The Key of Understanding» (1659) are analyzed in the article. It is reviewed the way in which every preachers interprets the spiritual meaning of this holiday. The attempt was made to compare the structure of sermons in view of the nature of the manifestation of structural components: eksordium, narration and conclusion.

If Galiatovskii clearly indicates each of these elements, following the rules given in his theoretical treatise «Science or the way of making sermons», then Stavrovetskyi i also builds his own sermons, taking into account the eksordium, the narration and the conclusion, but these parts are used rather freely.

The storyline contains a number of similar biblical themes: humility, poverty and wealth, moment of presence, as well as biblical quotations. Contrary to Cyril Stavrovetskyi., a representative of the early Baroque (the end of the 16th - early 17th centuries), and also an innovator in the genre of sermon, Ioanikii Galiatovskii, a representative of a mature baroque (the second half of the 17 century), deviates significantly from traditional preaching.

The comparative analysis of their sermons on the Candlemas of the Lord clearly reflects the individual way of interpreting each of the preachers.

Key words: *Baroque, structure, evangelical quote, Candlemas, context, sermon., amplification.*

Видатні українські проповідники Кирило Транквіліон Ставровецький та Йоанікія Галіатовський, попри те, що представляють різні періоди барокового стилю, в наукових студіях часто опиняються поруч. Для одних дослідників, зокрема для Івана Франка, їхня творчість засвідчує типологічні ознаки українського проповідництва [7, с. 216], для інших еволюцію стилю [8]. Очевидно, що висвітлення цієї проблеми потребує уваги до конкретних проповідницьких зразків на одну й ту ж тему та їх порівняльного аналізу. Предметом цієї статті є структура проповідей на «Стрітіння Господнє» в загальному контексті «Євангелія учительного» (1619) Кирила Ставровецького і «Ключа розуміння» (1659) Йоанікія Галіатовського.

Кирило Ставровецький – представник раннього бароко, а збірка його повчань вказує як на відданість традиції, так і на певний «рівень творчої свободи», завдяки чому «виникла нова-стара форма, що розширювала межі традиції та могла ставати для неї певним викликом» [4, с. 94]. Натомість творчість Йоанікія Галіатовського, перебуваючи в часовій перспективі зрілого бароко, на перший погляд, настільки відходить від традиційної проповідницької структури, що його «Ключ розуміння» важко назвати «Учительним євангелієм» в усталеному значенні цього жанру [8, с. 95].

Водночас структурна специфіка їхніх казань, попри виразні відмінності – досить подібна. Власне, Кирило Ставровецький не дотримується якоїсь однієї схеми, але здебільшого його проповіді складаються з невеликого вступу, євангельської цитати й двох частин, які, за словами Мажанни Кучинської, «залишаються автономними одна до одної і мають власні

композиційні системи» [8, с. 56]. Часто наприкінці додано ще окреме моральне повчання. На різні свята в «Учительному євангеліє» припадає різна кількість проповідей: на Стрітіння Господнє – одна, а от на Різдво – п'ять, три – на саме свято Різдва і два – на першу неділю після Різдва, що становлять певну композиційну єдність.

Проповіді Йоанніки Гаятовського мають усталену структуру і відповідають вимогам, сформульованим у його трактаті «Наука албо спосіб зложеня казаня», тобто кожна з них складається з трьох частин: ексордіуму, нарації та конклюдії. Така послідовність і нормативність помітні й у структурно-композиційному оформленні збірки «Ключ розуміння», де, починаючи з Різдва Христового, подано 16 тем – і на кожен складено по дві проповіді.

Порівняльний аналіз структури казань на Стрітіння Господнє спирається на традицію тлумачення цього свята. Його етимологія бере початок від грецького *Нураранте* (ὄρασης, «зустріч») або «свято Св. Симеона», інші європейські назви свята Стрітіння – *Candlemas* (англійська) та *Marilii Lichtmess* (німецька) пов'язані зі звичаєм носити запалені свічки під час божественної літургії [9]. Східна Церква святкує Стрітіння 15 лютого, на сороковий день після народження Ісуса. В Новому Завіті не згадується про 40 днів, натомість у Старому вказано про похід до храму породіллі, яка, за законом Мойсея (Книга Левит 12: 1-8), була нечистою протягом тривалого періоду. Згідно з Біблією, після народження дитини чоловічої статі, очищення жінки відбувалося сорок днів.

У Новому Завіті про Стрітіння говорять лише євангеліст Лука (2: 22-35), звідки кожен з авторів черпають основу для своїх проповідей. Кирило Ставровецький після назви подає невеликий вступ-пропозицію, де першочергово відкриває духовний сенс свята, апелюючи до теперішнього здійснення Стрітіння. Своїм вступом, перед біблійною розповіддю, Ставровецький налаштує на сприйняття й розуміння свята: «*И н[и]нѣ приходитъ пр[е]ч[ис]таа д[ѣ]тва въ ц[ѣ]рковѣ г[оспод]ню», наголошуючи на винятковій чистоті Пречистої Діви: «и становитса коупно з нечистыми: дуцерами евинными, и съ проклатыми бл[агос]л[о]веннаа яже отсмлетъ клатву евину, и не потребуеть пр[е]ч[ис]таа очищенія телеснаго; понеже ос[в]ященіа еще в ложеснахъ м[а]т[е]рнихъ д[у]хомъ с[в]ятымъ. Но точію законъ исполняетъ, и повиноуетса закону бышнего, ибо днес г[оспод]а ц[ѣ]рковнаго д[ѣ]твица в ц[ѣ]рковѣ приносить; яко ясныи оуслышимъ въ е[в]ан[г]ліи» [5, арк. 113].*

Після цього Ставровецький переповідає Євангелія від Луки 2: 22-32: «*Въ время оно, егда исполнишася дн[е]се очищенію ею по закону мойсеову, възнесоста ея въ ер[у]са[лим]ѣ, поставити ея преду г[осподо]мъ, якоже естъ писано въ законѣ г[оспод]ни, яко всакъ младенець мужеска полу, развръзаа ложесна с[в]ято[му] г[осподе]ви наречетса. И еже дати жрътву пореченному въ законѣ г[оспод]ни, два горлицыца, или два птенца голубина. Исе бѣ ч[ѣ]л[овѣ]къ въ іер[у]с[али]мѣ, емоуже има симеонъ, и ч[ѣ]л[овѣ]къ сей праведенъ благочестивъ чаа оутѣхи і[зра]илвы, и д[у]хъ с[в]ятый бѣ въ немъ, и бѣ ему обѣщано д[у]х[ом]ъ с[в]ятымъ не видѣти см[е]рти, прежде даж невидитъ х[ри]ста г[оспод]на. И прійде д[у]х[ом]ъ въ ц[ѣ]рковѣ, егда въ ведоста родителя отроча і[с]уса, сътворити о немъ по обычаю законному, и той пріемъ ея на руку свою, и бл[агос]л[о]ви б[ог]а и рече н[и]нѣ отпуцаещи раба своего вл[ади]ко по г[о]л[ос]у твоєму съ миромъ, яко видѣста очи мои сп[ас]еніе твоє, еже еси оуготовалъ преду лицемъ встѣхъ людій святѣ, въ откровеніе языкомъ. И славу людій твоихъ і[зра]ила» [5, арк. 113].*

Кирило Ставровецький дотримується біблійного тексту, яким, ймовірно, могла бути Острозька Біблія. В сучасному перекладі Івана Огієнка знаходимо невеликі розходження з цитованим уривком Кирила: «А коли – За Законом Мойсея – минулися дні їхнього очищення, то до Єрусалиму принесли Його, щоб поставити перед Господом, як у Законі господнім написано: «Кожне дитя чоловічої статі, що розкриває утробу, має бути посвячене Господу», і щоб жертву скласти, як у Законі Господньому сказано, – «пару горличат або двоє голубенят». І ото був в Єрусалимі один чоловік, йому ймення Семен, – людина праведна та благочестива, – що потіхи чекав для Ізраїля. І Святий Дух був на ньому. І від Духа Святого йому було звіщено смерті не бачити, перше ніж побачить Христа Господнього. І Дух у храм припровадив його. І як внесли Ісуса батьки, щоб за Нього вчинити звичаєм законним, тоді взяв він на руки Його, хвалу Богу віддав та й промовив: «Нині відпускаєш раба Свого, Владико, за словом Твоїм із миром, бо побачили очі мої Спасіння Твоє, яке Ти приготував перед всіма народами, Світло на просвіту поганам і на славу народу Твого Ізраїля!» [Лк. 2: 22-32].

Повчання складається з двох частин, де перша: «*о послушанію пр[е]ч[ис]той д[ѣ]тви м[а]риі, яже не требующи очищенія съ превѣчнымъ законодавцемъ; закону повиноуетса» [5, арк. 113зв.], апелює до двох іпостасей Христа – божественної та людської: «и той иже носитъ г[о]л[ос]омъ силы своєї б[о]ж[ес]твенной вслѣскаа: носитса ин[и]нѣ самъ рукама безмужной м[а]т[е]ри» [5, арк. 113 зв.], пояснюючи, відсутність потреби очищення Діви Марії подібно до інших породілей, які протягом сорока днів не могли з'явитися в церкві. Її не стосувався цей закон, бо, народивши Сина Божого від Духа Святого, Богородиця не зруйнувала «дівственних печатей». «д[ѣ]вою суци чистою зачатъ с[ы]на, д[ѣ]вою пороуди, и по р[о]ж[де]ствѣ емановлевъ д[ѣ]вою чистою пребысть» [5, арк. 114]. Кирило Ставровецький акцентує на безсіменному зачатті Христа і на істинності та винятковій чистоті Пресвятої Богородиці, яка «породила не безпорадного чоловіка, але істинного Бога – не обнаженого, але воплощеного» [6, с. 94].*

Саме тому, щоб здійснилася Божя Воля Стрітіння, Діва Марія принесла маленького Ісуса до храму на сороковий день після Його народження. Характерним тут стає момент присутності, який здійснюється через смирення, бо, як зазначається в заголовку, Богородиця не потребує очищення, але закону скоряється. Її смирення передує послуху Ісуса Христа, який «*иже владѣеть н[е]бомъ и землю сый повиноуетса пр[е]ч[ис]той д[ѣ]тви[ци]; и цѣломудренному старцу іосифу» [5, арк. 113зв.], прокладаючи шлях до Бога і спасіння людства. «У питанні всецілісної людської природи Ісуса, який має душу і тіло, йдеться про добровільність Його послуху, а отже, про людську природу спасіння» [3, с. 243].*

Тему смирення Ставровецький вибудовує на контрасті між багатством і бідністю Ісуса Христа, звертаючись безпосередньо до читача: «*Но и ты оужасниса разумнаа д[у]ше ч[ѣ]л[овѣ]ч[ес]кого рода, яко тебе ради обнищта богатый, даже ты нищетсю ея обогатишиса, и славенъ на н[е]б[е]си явишиса» [5, арк. 113зв.], що стає центральним в наступному розділі повчання. Використовуючи цитату з апостола Павла (2 Кор. 8:9), Кирило говорить про сенс Христової вбогості для людини.*

Друга частина — «*о оубозствѣ пр[е]ч[ис]той д[ѣ]тви м[а]риі, и о радостномъ бл[агос]л[о]венію симеона старца» [5, арк. 114зв.] - вдвічі більша за першу і розповідає про те, як Пресвята Богородиця принесла в дар Господові – дві горлиці або двох голубенят, а не ягня (як було тоді заведено) і пояснює, що означають голубка і горлиця в цьому контексті. Через убо-*

гість, відсутність ягняти Ісус Христос сам стає агнцем, приносячи себе в жертву Богові й відкуплення людства, бо «усією дорогою Ісуса керував мотив послуху» [3, с. 242]. Його бідність є добровільною на відміну від непослуху Адама. А образ Симеона особливо тут перехід від Старого Завіту до Нового, від гріха й темряви до світла й спасіння.

Друга частина проповіді на Стрітіння зворушливо й поетично описує зустріч Симеона з маленьким Ісусом і Дівою Марією: *«и той имѣа очи просвѣщенъ зарею д[у]ха с[в]ятого, и прешедши къ церкви оузрѣ посредѣ трѣній кринь бл[а]говонного цвѣта, и посредѣ жєнѣ д[ѣ]в[у]цѣ, иже роди без мужа б[о]га ємъmanoила»* [5, арк. 115зв.].

Мотивуючи, чому саме Симеон повинен був зустрітися з Ісусом перед своєю смертю, Кирило подає значно більше інформації про подію, ніж про це сказано у Святому Письмі. В Євангелії від Луки немає точних відомостей, коли відбулася їхня зустріч або до якого віку дожив Симеон. Хоча, згадуючи пророкицю Анну, присутню в храмі під час Стрітіння, євангелист зазначив: будучи вдовою після смерті чоловіка, з яким прожила сім років, Анна у вісімдесятичотириохрічному віці, перебуваючи у храмі, служила Богові постами й молитвами (Лк. 2: 36-37). Невідомо, на основі якого джерела, чи лише за аналогією до згадки про вік Анни, Ставровецький наголошує, що Симеон мав тридцять років, коли йому явився ангел Божий, а на час зустрічі з Ісусом йому – понад триста років. Така інформація, доповнюючи Святе Письмо, допомагає відтворити цілісну картину свята. А те, що Кирило не розкриває жодної назви твору чи назви авторів, які використовуює, за спостереженнями Мажани Кучинської, зумовлено традицією, характерною для барокового проповідництва загалом. У текстах Йоанікія Галятовського, попри багатство небіблійних прикладів, також відсутні посилання на їх джерела [8, с. 34].

Утім, серед структурно-композиційних прийомів Кирила Ставровецького виділяється ампліфікація біблійного матеріалу. Осмислення тексту Святого Письма в процесі авторської інтерпретації стає своєрідним представленням дії Слова, що торкається людської душі, як у випадку драматичної цитати: *«Ось призначений Цей багатьом на падіння й устанавлення в Ізраїлі і на знак сперечення, – і меч душу прошіє самій же тобі, – щоб відкрились думки сердець багатьох!»* (Лк. 2: 34-35). У Ставровецького читаємо: *«и тогда откроетса помышленіє отмногих с[в]р[д]ц[е]ць пред всевидцемъ, и мнози помисливши оужаснутса о преславномъ видѣнію, вєгда той повѣстиса на дрєвѣ, иже повѣсивый н[е]бо и землю нѣ на чємъже, и мнози ц[в]р[і]є займуть оуста своя, и вѣ оужасѣ руку на нихъ положатъ. Тебѣ же самой тогда ороужіє пройде д[у]шоу д[ѣ]во бл[а]го[с]л[о]веннаа»* [5, арк. 117зв.].

Кирило Ставровецький буде свої повчання, беручи до уваги ексордіум, нарацію та конклюдію, але, на противагу Галятовському, послуговується цими частинами досить вільно. Він не використовує єдиної формули для конклюдій, зокрема повчання на Стрітіння закінчується зверненням-проханням до Пречистої Діви: *«Сєго ради и ни[н]ѣ м[о]лимо та б[о]гоизбраннаа отроковице, оум[о]ли сєго єгоже родила єси кромѣ вської болєзни, даже и насѣ сѣхранитъ бл[а]годатію своєю, и м[и]л[ос]єрдіємъ, от вѣчной болєзни мукъ геєинскихъ»* [5, арк. 118зв.]. Мажанна Кучинська вважає, що майже кожна проповідь Кирила («на Євангеліє» має свою композиційну та стилістичну специфіку [8, с. 43]. Водночас дві наративні частини його проповіді гармонійно поєднані з темою та одна з одною. Пізніше про такий метод писав Йоанікія Галятовський: *«Треба розділити тему в нарації на частини, і кожну частину теми подати окремо»* [2, с. 490], дотримуючись цього правила у деяких зі своїх казань («На Воскресіння Господнє» [2, с. 171], «На Покрову Пресвятої Богородиці») [2, с. 362].

Йоанікія Галятовський свято Стрітіння витлумачує крізь призму образів, які часто, попри визначену структурно-композиційну модель проповіді, заховані в складних алегоричних конструкціях. Очевидно, він покладається на освіченість слухача. Проповіді на Стрітіння Господнє починаються з невеликих цитат від Луки, поданих безпосередньо після назви: *«Той пріємъ єго на Руку свою»* [2, с. 86] – *«тоді взяв він на руки Його»* (Лк. 2: 28); і друга – *«Се лежить сей на паденіє і на востаніє многимъ вѣ Ізраїлі»* [2, с. 98] – *«Ось призначений Цей багатьом на падіння й устанавлення в Ізраїлі»* (Лк. 2:34).

Ексордіум першої проповіді подає образ Христа-Лікаря і образи людей, хвороби яких є наслідком гріховної поведінки. Наприклад: *«Рукѣ сухую мают н[е]м[и]л[ос]єрдньи, которыи не дают ялмужны оубогимъ рукою своєю»* [2, с. 87]; *«Глѣхими сѣть тыи, котрыи не слѣхают слова Б[о]жого, гды оноє проповѣдуютъ, а оны в той часѣ або спят, албо розмовляють, албо з Ц[в]ркви вьходатъ»* [2, с. 87-88]. Автор не переповідає біблійну історію про Симеона, а його зустріч з Христом проповідник згадує лише в кількох реченнях. У вступі до другого казаня подано стислий переказ Євангелія від Луки (2: 22-34), старозавітну ремарку про сорок днів і авторське пояснення: *«і жебы научила нас послушєнства, была сама послушна приказа[н]ю Б[о]жому, породивши Х[рист]а принесла єго по чтирьдєсятих днєх до ц[в]ркви яко дорогоцѣнный камєнь»* [2, с. 99]

Наприкінці вступу Галятовський обіцяє показати, яким способом і коли зустрічаємо Христа: *«и тепер часто мы стрѣчаємо Х[рист]а, которы до нас приходитъ, але не хочемо єго до себе прімовати, бо невѣдаємо якимъ способом и яко[го] часу до насѣ приходитъ»* [2, с. 88-89]. А також звертається до Ісуса Христа з проханням допомоги, а до слухачів – щоб слухали, що повторюється в кожній його проповіді.

Нарація Йоанікія Галятовський – це шість способів, якими приходять до нас Христос: в Євхаристії, в образі вбогої людини, в молитві, в переслідуванні, в добрій розмові і на сповіді. Кожен зі способів стрітіння-зустріч людини з Богом стає наскрізною метою проповіді: показати, як і коли людина зустрічається з Христом. Автор підтверджує кожен спосіб моральною настановою. Так, зустріч Христа в особі вбогої людини: *«кто колвєк ч[в]л[о]в[ѣ]ка убогого накормит, напоитъ и приодѣнет, той самого Х[рист]а накормит, напоитъ, приодѣнетъ, кто оубогого пріймєтъ в домъ свѣй, той самого Христа в домъ свѣй пріймєтъ»* [2, с. 91] або в молитві: *«М[о]лѣможєса и мы Б[о]гу, то Х[рист]ос под часѣ м[о]литвы прєйдет до насѣ невидимо, в шатѣ бѣлой котораа значит славу вѣчную Н[е]б[е]снєю»* [2, с. 92].

Кульмінаційний момент кожної проповіді Йоанікія Галятовського, як і Кирила Ставровецького, момент присутності Бога. Стрітіння може відбутися всюди і завжди: у часі Євхаристії, у допомозі убогому, у розраді сумного. Галятовський, як правило, пояснює духовне через конкретне. І Божественність, і людинність Христа пізнається в духовному прагненні зустрітися з Ним, тому що «в зустрічі з Ісусом Христом вирішується остаточний сенс людини» [3, с. 222], яка прагне бути «реальною наближеною до Бога» [3, с. 237].

За принципом першого побудоване й друге казаня на Стрітіння. *«Х[рист]ос єст тымъ камєнем, на которомъ вѣрній хр[и]стіанє фундуєт»* [2, с. 99]. Галятовський перераховує десять дорогоцінних каменів: карбункул, яспис, сапфір, хризоліт, берилл, гагат, аметист, смарагд, топаз, магнес, порівнюючи кожен з Христом. Кожну свою тезу він обгрунтовує при-

кладами зі Святого Письма та довколишнього світу: «Карбоне от угла огнисто[го], бо он яже огонь вночи и в темнотах свѣти[т], и Христос будучи на земли свѣтил наукою, и прїкладным житїем своим» [2, с. 100]. Алегоричні порівняння конкретизують найвищі духовні субстанції, виступаючи найбільш виразним принципом ампліфікації, якого дотримується проповідник, щоб з малої теми зробити велике казаня [2, с. 487].

Кожне порівняння містить приклади чуд і милосердних вчинків Христа, які не замикаються в історичному контексті, бо є позачасовими й позапросторовими. Так, у розповіді про дорогоцінний камінь яспис Галятовський пригадує історію апостола Івана, який, випивши отруту в ім'я Ісуса Христа, залишився живим, та історію оздоровлення кровоточивої діви.

Порівняння Ісуса з хризолітом підкреслює Його надзвичайну любов. Йоаникій Галятовський наводить приклади блудниці, яка «слезами ноги Х[ристови] омывала, и волосами отирала, бо отпустил ей грѣхи» [2, с. 102] та апостола Петра, який, хоч і тричі відрікся від Христа, проте отримав Його прощення. Після кожного порівняння автор говорить про можливість зустрічі з Ісусом Христом: «Такъ тепер котории люде ву фрасунку находятса, нехай Х[ристов]в м[о]ла[т]са и его в памяти своей мають, то Х[ристов]с оучинит ихъ веселыми» [2, с. 103].

Конклюдія в проповіді Галятовського – це коротке пригадування, про що йшлося в нарації, а також моральні настанови. У першому казані така настанова виражена словами: «если мы прїимемо Х[рист]а до себе, и Х[ристов]с насъ прїимет до и[a]рства и[e]б[е]с[с]ного» [2, с. 98]. У другому - «А если от Х[рист]а не отдалимоса на земли не отдалимоса от него и в Н[е]б[е]» [2, с. 112].

Можна зробити висновок, що стрітенська проповідь Кирила Транквіліона захоплює увагу читача/слухача вражаючою емоційністю, джерелом якої є насамперед переживання тексту Святого Письма. На його основі постає духовна подія людського життя – зустріч з Ісусом Христом. Йоаникій Галятовський помітно розбудовує контекст євангельського тексту різними, часто небіблійними прикладами, що кристалізуються в барокові концепти, покликані відкрити несподівані можливості людини на тому самому стрітенському шляху. Порівняльний аналіз цих проповідей засвідчує не лише характерні процеси барокового проповідництва, але й індивідуальну манеру кожного з проповідників.

Література:

1. Баумейстер А. Ансельм Кентерберійський: Fides quaerens intellectum Ансельм Кентерберійський. Монологіон. Прослогіон. Львів, 2012. С. XVII–IXVI.
2. Біда К. Йоаникій Галятовський і його «Ключь Разумьнія». Рим, 1975. 318 с.
3. Каспер В. Ісус Христос. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА. 2008. 424 с.
4. Криса Б. Проблема авторства в Кирила Транквіліона Ставровецького. Кирило Транквіліон Ставровецький – проповідник Слова Божого. Львів: Видавництво УКУ, 2017. С. 94–113.
5. Ставровецький К.-Т. Євангеліє учительне. Кирило Транквіліон Ставровецький. Рохманів, 1619. 691 арк.
6. Трунте Г. Бог і Його творіння в Кирила Транквіліона. Кирило Транквіліон Ставровецький – проповідник Слова Божого. Львів: Видавництво УКУ, 2017. С. 114–124.
7. Франко І. Карпаторуське письменство XVII–XVIII вв. Іван Франко. Твори у 50 т. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 32. С. 207–229.
8. Kuczyńska M. Ruska homiletyka XVII wieku w Rzeczypospolitej. Ewolucija gatunku – specyfika funkcjonalna. Szczecin, 2004. 324 s.
9. Dyer Joseph. The Celebration of Candlemas in Medial Rome URL: file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/The_Celebration_of_Candlemas_in_Medieval.pdf.